

СУБКУЛЬТУРА НАРКОМАНІВ ЯК ОБ'ЄКТ КРИМІНОЛОГІЧНОГО АНАЛІЗУ

Анотація. У статті розглянуто субкультуру наркоманів як специфічний вид кримінальної субкультури. Досліджено її місце у сучасному суспільстві, її вплив на наркотизацію суспільства та поширення наркозлочинності, у тому числі – її роль у популяризації моди на наркотики. Загострено увагу на зв'язках субкультури наркоманів та більш широкої наркотичної субкультури з тіньовим ринком. Описано ключові особливості поведінки наркоманів та наркоділків в рамках відповідних субкультур.

Ключові слова: субкультура, наркоманія, наркозлочинність, незаконний обіг наркотиків.

Аннотация. В статье рассмотрена субкультура наркоманов как специфический вид криминальной субкультуры. Исследовано ее место в современном обществе, ее влияние на наркотизацию общества и распространение наркопреступности, в том числе – ее роль в популяризации моды на наркотики. Заострено внимание на связи субкультуры наркоманов и более широкой наркотической субкультурой с теневым рынком. Описаны ключевые особенности поведения наркоманов и наркоделков в рамках соответствующих субкультур.

Ключевые слова: субкультура, наркомания, наркопреступность, незаконный оборот наркотиков.

Summary. The article deals with the drug addicts' subculture as a specific kind of the criminal subculture. It examines the place of this subculture in the modern society, its influence on narcotization of society and spread of the drug-related crime, including its role in popularization of the fashion on drugs. Particular attention is paid to the connection between drug addicts' subculture and, more

broadly, drug-related subculture with the shadow market. Key features of the behavior of drug addicts and drug dealers within their respective subcultures are described.

Keywords: subculture, drug addiction, drug related crime, illegal drug trafficking.

Постановка проблеми. Однією з характерних рис наркосередовища виступає наявність у неї своєї власної культури – субкультури наркоманів, яка є різновидом кримінальної субкультури. Враховуючи «молодшання» наркоманії в Україні, дослідження субкультури наркоманів, її природи, тенденцій та закономірностей розвитку, шляхів залучення молоді до неї є важливою передумовою вироблення ефективних засобів протидії наркозлочинності та попередження феномену наркотизації суспільства.

Стан дослідження проблеми. Проблемам розвитку та функціонування молодіжних субкультур в Україні були присвячені роботи низки українських учених, зокрема, В.Р. Павелківа, Л.І. Іванченко, М.М. Міленіної, В.Ю. Шкурко [1-4]. Водночас, особливості функціонування субкультури наркоманів та її зв'язки з процесами розвитку та поширення наркозлочинності на сьогодні ще не привернули належного інтересу вітчизняних дослідників, відтак питання сутності субкультури наркоманів як об'єкту кримінологічного аналізу залишається надзвичайно актуальним.

Метою статті є визначення ключових особливостей субкультури наркоманів як об'єкта кримінологічного аналізу.

Виклад основного матеріалу. Термін «субкультура» введено у науковий обіг на початку 50-х років ХХ століття американським вченим-соціологом та кримінологом Альбертом Коеном, який під цим поняттям розумів систему суспільної поведінки і цінностей, що існують окремо від пануючої системи поведінки і цінностей, і є частиною цієї центральної системи [5, с. 46-47]. У Тлумачному словнику української мови дано наступне визначення субкультури – це культура якого-небудь соціального середовища

в історично визначений час; система переконань, цінностей і норм, що їх розділяє і активно використовує явна меншість людей в межах певної культури [6]. У соціології це поняття тлумачать як культуру певної соціальної або демографічної групи; обмежену культуру соціальної спільноти, що обумовлена бідністю її соціальних зв'язків, неповнотою або складністю доступу до культурної спадщини [7, с. 145].

Виходячи з цього, можна говорити про молодіжну субкультуру, субкультуру певних соціальних прошарків, кримінальну субкультуру [8, с. 87-88]. Крім цього, в науковому обігу зустрічається й термін «субкультура злочинного світу» та субкультура «фактотум» [9, с. 960-961].

У наукових джерелах під кримінальною субкультурою розуміють спосіб індивідуальної або правової поведінки, обумовлений неформальними нормами, правилами, ідеями, принципами, що протистоять загальній правовій культурі суспільства [10, с. 132]. І. М. Мацкевич вважає, що кримінальна субкультура – це сукупність окремо діючих субкультур злочинних груп, які виконують окремий вид кримінальної діяльності [11, с. 26]. Як видається, з таким підходом можна погодитись виходячи з того, що саме з цієї позиції можна говорити про субкультуру, яка розглядається, як невід'ємну частину загальносуспільної культури.

У вітчизняній літературі іноді вживають термін «контркультура», що визначає таку субкультуру, яка не просто відрізняється від домінуючої культури, а й протистоїть їй, перебуває в конфлікті з пануючими цінностями. Субкультура злочинного середовища за змістом є контркультурою. У ній створюються своя мова, своя система цінностей, норм, законів, своя мораль, специфічна символіка, традиції, еталони несправедливого успіху, своя система навчання злочинній поведінці. Вона протистоїть цінностям суспільства, морально виправдовує злочинність. У ній є можливим, наприклад, таке суперечливе поняття, як «чесний злодій». При цьому вона є неоднорідною за структурою: принаймні встановлено два її різновиди: субкультуру засуджених, які перебувають у місцях позбавлення волі, і

субкультуру «фактотум» (від лат. *fac totum* – роби все) [12, с. 623], що виникає у керівників-домінантів, які застосовують насильство, не врегульоване законом. Якщо першу групу вивчено в усіх її формах, то другу ще належить досліджувати по різних напрямках.

Особливу небезпеку становить формування наркотичної субкультури. Це не просто субкультура наркоманів, а більш широке поняття. Відносно наркоманів (осіб, що вживають наркотики, і осіб, що пристрастилися до них), цілком припустимо говорити про субкультуру. Однак наркотична субкультура, до якої відносяться частково і наркоділки, відрізняється особливою системою поглядів, переконань, ціннісних орієнтацій, наявністю специфічної практики поширення і пропаганди своїх «законів». У наркотичну субкультуру органічно вписується систематичний пошук нових наркотичних речовин, ринків збуту, транспортування наркотиків і т. д.

Оцінка сформованої в країні ситуації дозволяє, на наш погляд, вважати, що суспільним відносинам в умовах ринку властива і економічна зацікавленість в експансії наркотичної субкультури. Адже сама тіньова економіка може бути представлена як більш широка субкультура. Зазначена зацікавленість обумовлює застосування незаконних, однак таких, що відповідають новим умовам життєдіяльності людей, способів розширення ринку збуту наркотиків і збільшення прибутку. Відбувається це ще й тому, що багато небезпечних тенденцій у розвитку наркозлочинності посилюються у нашій країні внаслідок високої соціальної «заразливості». Природно, що поширення наркоманії як негативного явища вище там, де для його розвитку існують більш сприятливі соціальні умови. У цих умовах формується і відповідна субкультура.

Деякі автори, вказуючи на «вуличний» характер наркоманії, поширення і вживання наркотиків у під'їздах будинків, на ринках, місцях скупчення людей тощо, вважають, що обіг наркотиків, включаючи і їх вживання, носить хаотичний, нерегулярний і навіть випадковий характер [13, с. 90]. Ця точка зору не відповідає дійсності. Протягом років ми спостерігали за процесами

наркотизації (поширення наркотиків і їх вживання), і переконані, що ця сфера є добре організованою наркотичною субкультурою. У торговців наркотиками є своє постійне місце на ринку, в парку, біля клубів і ресторанів і т. д. Цим місцем, яке торговець вважає своїм володінням (обраним або відведеним для нього), він володіє на наступних підставах: по-перше, збувальник наркотиків добре знає свій район навколо і у разі необхідності може легко сховатися; по-друге, його постійні клієнти (наркомани) знають, де його можна знайти; по-третє, його «дах» мають можливість контролювати ситуацію. У цьому відношенні група (наркоділки) регулює і контролює свою діяльність самостійно, а це – основна ознака субкультури.

Субкультура наркоманів (осіб, що вживають наркотики), на думку ряду авторів, може порівнюватися лише з такими утвореннями як субкультура повій, гомосексуальна субкультура і т. д. У цих субкультур багато спільного.

Наркотична субкультура, будучи поняттям більш широким, ніж субкультура наркоманів, може зрівнятися хіба що з субкультурою злодіїв в законі. Тут збігаються багато характеристик: форми поведінки, спосіб мислення і т. д. А найголовніше – це єдина для них кримінальна субкультура. Незаконний обіг наркотиків є ні що інше, як професійна злочинна діяльність. Злодії в законі – професійні злочинці [14, с. 241]. Відмінності, звичайно, є, так само, як і між «типом злодія» і «типом наркоділка». Особливо можна виділити і «тип наркомана».

Розглянемо ці питання більш детально.

Наркоман – продукт субкультури маргіналів. О.М. Джужа зазначає, що маргінал – це особа, яка, як правило, не сприймається «домінантною групою» як «свій» і відповідно відторгається попередньою групою належності як «зрадник». У результаті така особа залишається за межами групових зв'язків. Втрачаючи групові зв'язки, особа втрачає і зв'язки з системами цінностей та норм цих груп, в результаті її поведінка часто має девіантний характер, у т. ч. протиправний і злочинний [14, с. 394]. Саме з маргіналізацією суспільства стала характерною утрата суспільною свідомістю імунітету від кримінальної

діяльності, зневага до законів та їх невиконання. З маргіналізмом пов'язана і наркоманія.

Маргінали – соціально нестійке середовище, в основному негативне. У маргіналів своя субкультура; це – прошарок декласованих елементів; це – люмпенізована частина населення з обмеженими можливостями інтелектуального та іншого розвитку. Маргіналізм у найзагальнішому плані є невіглаством (іноді зазначається, що від покоління до покоління у зв'язку з активними процесами маргіналізації народ стає все більш неосвіченим). Зі збільшенням кількості маргінальних груп збільшується кількість соціальних хвороб і пороків. Найбільш яскраві представники маргіналів – це соціально дезадаптовані суб'єкти з кримінальним минулим, п'яниці і алкоголіки, повії і наркомани. Субкультура маргіналів – це сукупність субкультур асоціальних верств населення. З цієї субкультури, отже, може бути виділена субкультура наркоманів і розглянута самостійно. Маються на увазі саме наркомани як особливий прошарок занепалих людей, таких, як повії, алкоголіки. Це не представники наркобізнесу, а люди (часто хворі), що опинилися в полоні акул – наркоділків і збувальників наркотичних засобів. Неважко помітити, що автономно існують дві самостійні, проте тісно, нерозривно взаємопов'язані девіантні групи: наркомани і наркоділки. Якщо перші ближче до алкоголіків, то другі – до професійних злочинців. Саме тому субкультура наркоділків найчастіше порівнюється з субкультурою злодіїв в законі, а також проводяться паралелі з організованою злочинністю, корупцією і т. д., використовується ж при цьому термін «наркобізнес».

Наркомани і наркоділки – відмінні групи антигромадських елементів, хоча їх єдність забезпечується за рахунок ставлення до наркотиків; одні без інших існувати не можуть. Натомість у них різні особистісні властивості.

Наркомани – це особи, які вживають наркотичні речовини (наркотики), які зловживають ними. В цілому усіх цих осіб об'єднує те, що вони (кожен в тій чи іншій мірі) мають пристрасть до наркотиків. Існує три основних історично сформованих типу (виду) використання наркотичних засобів: у

медичних цілях; з метою введення людини у стан релігійного екстазу; з метою отримання особливих переживань, відчуттів окремими людьми. Всі ці три типи вживання наркотиків доповнюють один одного, а особливо переплітаються другий і третій типи. Соціологи, юристи, психологи, представники інших наук спеціально виділяють третій тип; кримінологи називають його кримінальним. Вивчаючи його, можна отримати чіткі уявлення про ступінь соціальної небезпеки (соціальної шкоди) наркоманії і вплив її на формування злочинної поведінки. Саме цей третій тип вживання наркотичних засобів пов'язаний з поняттям «наркоман». Слід вказати на незаконність, протиправність даного типу застосування наркотиків з точки зору прийнятих у суспільстві правил, кримінально-правових заборон. Особливості субкультури наркоманів слід бачити не тільки у таких деталях, як способи їх застосування, а й у таких проблемах, як однотипні хвороби осіб, що зловживають наркотиками з метою отримання особливих відчуттів. Вчені пишуть не тільки про однотипні хвороби наркоманів, а й про однотипні форми їх поведінки. І мова йде саме про наркоманів, а не про наркоділків, хоча серед представників наркобізнесу зустрічаються наркомани, але не часто. У будь-якому випадку наркоман – це особлива особистість.

Певна частина людей, знаючи про стимулюючі (або розслаблюючі) властивості наркотичних засобів, застосовують ці засоби добровільно (або під впливом інших осіб), викликаючи у себе незвичайні відчуття і переживання. У осіб, які спробували наркотики і які зазнали до них інтерес, поступово (порівняно швидко) виробляється потреба у певних, викликаних цими речовинами, відчуттях, переживаннях, у тому ефекті, який вони (наркотики) здатні викликати у ході взаємодії з організмом, психікою людини. Звідси й особливості впливу наркоманії на поведінку людей. Соціальний досвід, наукові дослідження показують, що вживання наркотичних засобів веде до дезорганізації життєдіяльності людини, до втрати нею орієнтації у громадській сфері, у взаєминах з оточуючими людьми. Викликані прийомом наркотиків відчуття і переживання стають для людини (наркомана) нічим не

замінною самоціллю і ніяк не служать механізмом оцінки реальних явищ, подій, об'єктів навколишнього світу. Тому поведінка такої людини повністю підпорядковується добуванню і прийому наркотичних речовин. Поведінка з іншої мотивацією, по суті, зникає, займає підпорядковане наркоманії положення, а часто повністю припиняється.

Поведінка наркомана стає асоціальною, вступає у протиріччя з мораллю і правом. За відсутності наркотичних речовин і у пошуках їх наркоман готовий абсолютно на будь-яку дію, у тому числі і на злочин. Таким чином, у наркоманів поступово формується особлива система ціннісних орієнтацій, що базується на ефекті наркотиків як фундаментальній цінності, найважливішій життєвої потреби. При цьому повністю перебудовуються спрямованість і зміст усіх психологічних процесів. Формуються особливі поняття, переконання, уявлення, ігноруються громадські вимоги, моральні і правові заборони. У результаті поведінка стає виражено аморальною, протиправною, злочинною. Особистісні зміни полягають у брехливості і безпринципності наркоманів, нехтуванні ними інтересами суспільства і держави, оточуючих їх людей, у тому числі близьких, готовності піти навіть на злочин при повній безвольності перед наркотичним спокусою.

Наркомани – це хворі люди не тільки психологічно, а й тілесно. Наркотики діють на центральну нервову систему, змінюючи в першу чергу психіку людини.

Маючи на увазі наркоманів, їх субкультуру, слід вказати, що в основному це сфера побуту, дозвілля і вільного часу. Поведінка наркоманів – різновид людської поведінки. Щоб її вивчати, необхідно втручатись у приватне і навіть інтимне життя людей – наркоманів, потенційних наркоманів (проте подібне вторгнення пов'язане з порушенням Конституції і прав людини).

Поведінка наркомана окреслена певними межами: сімейні відносини, міжособистісні відносини, побут, дозвілля, вільний час, сфера обслуговування і т. д. Однак за межі цієї сфери виходить все те, що пов'язано з так званим

наркобізнесом; це – сфера економічна, точніше – галузь тіньової економіки. Наркоділки від тіньової економіки – представники наркобізнесу. На відміну від хворих, часто убогих і немічних наркоманів, наркоділки, як правило, зовні респектабельні, у той же час аморальні, деспотичні люди. Саме про таких людей вказують на однорідність субкультур наркоділків і злодіїв в законі, відзначаючи, що для тих і інших наявна кругова порука. Тут багато підгруп: виробники і покупці наркотиків, продавці (збувальники), особи, які зберігають, перевозять і пересилають наркотики тощо. Якщо наркоманів більше стосується розкрадання або вимагання наркотиків, схиляння до їх вживання, то до наркоділків – незаконне культивування наркотичних рослин, організація або утримання місць вживання наркотиків.

Для субкультури наркоділків характерний неписаний закон, який ніхто з них не має права порушити. В основному це – злочинна ідеологія. Якщо в це середовище потрапив, то треба дотримуватися принципу: з вовками жити – по-вовчому вити. Наркоділки адаптуються до своєї субкультури і приймають її умови. Їм близьке середовище зі злочинськими традиціями і звичаями. Не випадково серед них, якщо виключити самі верхні ієрархічні рівні, багато раніше судимих, причому неодноразово, у тому числі тих, що відбули покарання за такі особливо тяжкі і тяжкі злочини, як грабіж і розбій, вимагання, згвалтування, заподіяння тяжкої шкоди здоров'ю, вбивство. Спрямованість їх поведінки – стійко злочинна. Наркоділки втягують у свою злочинну діяльність нових людей, однак попередньо перевіряючи їх. Суворо контролюються і взаємини наркоділків, права кожного відповідають займаному положенню. Наркоділок – носій філософії злочинного світу.

Розвиток наркотичної субкультури пов'язаний з тим, що стабільно збільшується незаконний обіг наркотичних засобів і все більше створюються нові синтетичні препарати. Саме у зв'язку з цим збільшується кількість наркоманів і осіб, які вчиняють злочини у стані наркотичного сп'яніння (одурманення). У зв'язку з розвитком наркоманії змінюється не тільки характер злочинів, а й особистісні характеристики наркозлочинності.

Змінюється мотивація злочинів і характер кримінального насильства. Злочини наркоманів, а особливо наркоділків, стають все більш жорстокими, посилюється їх корислива спрямованість, в цілому посилюється злочинна активність наркоманів і наркоділків.

Слід зазначити, що наявність у суспільстві наркоманської субкультури є найпотужнішим чинником його наркотизації. Це обумовлено не тільки її природним внутрішнім прагненням до самозбереження і відтворення, а й зовнішніми зусиллями, прикладеними представниками наркобізнесу, для забезпечення цього процесу. У результаті вона стає вельми модною в молодіжних колах, і залучення до наркотичного клану вважається майже престижним, причому, навіть серед елітних їх представників. Молоді люди, знаючи про наявність середовища наркоманів, спостерігаючи за ним з боку, чуючи розповіді про норми і принципи її існування, емоційні відчуття при вживанні наркотичних і психотропних препаратів, підпадають під відповідний вплив і прагнуть долучитися до настільки цікавого і незвичайного, на їх погляд, способу життя. Цей завуальований спосіб інфільтрації наркоманської субкультури у здорове суспільство не менш небезпечний, ніж відверте її нав'язування окремими його представниками. І треба зауважити, що «місіонери» наркобізнесу роблять на нього серйозну ставку. Поволі, з використанням засобів масової інформації, імен модних в молодіжних колах акторів і музикантів (перерахування лише зірок першого ґатунку, які засвітилися на вживанні наркотиків, займе не одну сторінку від Beatles, які експериментували з ЛСД, і до лідерів Nirvana і Alice In Chains, які вкоротили собі життя на фоні героїнової залежності), широко пропагуючи літературні твори і кінофільми певної спрямованості та змісту (досить згадати «Кримінальне читиво» і його героїв у зображенні Джона Траволти і Уми Турман, а також суто «наркоманські» – «На голці», «В русі»), а також проводячи відповідну роботу в місцях концентрації молоді – клубах, барах, розважальних закладах, ці змії спокушають молодих людей і підлітків скуштувати від забороненого плоду.

Крім того, на стиль поведінки молоді (головним чином, підлітків) впливає і стадне почуття, властиве не лише молодняку тварин, а й людей. Боязнь відірватися від групи, виявивши себе білою вороною, втратити привабливе коло спілкування, страх перед уявною самотністю змушують молодих людей приймати нав'язуваний стиль поведінки, не замислюючись над тим, наскільки реальна у подібній ситуації дигресія.

Мода на наркотики – особливість нашого часу. Саме вживання наркотиків у молодіжному середовищі стало престижним. Мода, як стихійне лихо, впливає на розум молодого покоління. Молодь дуже швидко знаходить спільну мову між собою, поширює свої ідеї, вербуючи в свої ряди нових прихильників. Прекрасно, коли ці ідеї добрі і носять креативний характер, не приносячи ніякої шкоди ні самим молодим людям, ні оточуючому їх суспільству.

Соціальна незахищеність людини, атмосфера багаторічної емоційної напруженості, відчуження від первинного культурного середовища, розрив емоційних зв'язків, утвердження ідеології індивідуалізму і накопичення, безперервне осміяння всього, що було створено минулими поколіннями, формують новий генотип людини, позбавленої внутрішнього стрижня, духовно і морально спустошеної.

Вакуум стрімко займає антикультура, психологія уседозволеності і моральної свободи, юнацька субкультура. Якісною специфікою останньої є не тільки локальність, протилежність, але і в деяких формах криміногенність. Вона не тільки супроводжує наркозлочинність, але часом і провокує її.

Сучасна молодіжна субкультура транснаціональна за своїм характером і наділена високою здатністю до експансії. Сьогодні, коли наркосленг щільно увійшов в ужиток тих людей, які до безпосереднього прийому наркотиків відношення не мають, наркосубкультура поступово втрачає приставку «суб», стає культурою, підминає під себе культуру традиційних цінностей. Традиційні цінності таким чином переходять у розряд маргіналів.

Висновки. В українському суспільстві подолано бар'єр страху перед

вживанням наркотиків і, перш за все, у молодіжному середовищі. Якщо раніше вживання наркотичних засобів неповнолітніми сприймалося як катастрофа, то зараз воно викликає не дуже бурхливі негативні емоції як з боку батьків, так і представників органів влади, відповідальних за стратегію розвитку країни. Значну роль у цьому відіграла і молодіжна субкультура наркоманів та більш широка наркотична субкультура, яка, поряд із особами, які вживають наркотики, включає й осіб, залучених до нелегального обігу наркотиків. Ключова роль її полягає у тому, що вона сприяє популяризації вживанню наркотиків серед молоді

Однак навряд чи правильно визнавати нормальним станом речей деморалізацію і зниження моральності. Моральні імперативи за своєю суттю мають об'єктивний характер, до їх вимог необхідно привчати громадян, а не модифікувати відповідно до практики соціальних відхилень.

Список використаних джерел.

1. Павелків В. Р. Вплив молодіжних субкультур на прояви рівня агресії у молодіжному середовищі. *Проблеми сучасної психології*. 2015. №. 27. С. 380-394.
2. Іванченко Л. І. Молодіжні субкультури в сучасному світі. *Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді*. 2016. №. 20 (1). С. 201-210.
3. Міленіна М. М. Молодіжні субкультури: інтелектуалізація як механізм та технологія конструювання соціальних меж. *Освіта та розвиток обдарованої особистості*. 2016. №. 9. С. 62-66.
4. Шкурко В. Ю. Динаміка трансформації модного образу в контексті молодіжних субкультур другої половини ХХ століття. *Вісник ХДАДМ*. 2017. – №. 5. С. 128-133.
5. Коэн Альберт К. Американская социология. Москва: Юрид. лит-ра, 1972. 383 с.
6. Тлумачний словник української мови. URL: uktdic.appspot.com (дата звернення 14.10.2017).
7. Cohen A. K. *Delinquent Boys: The Culture of the Gang* Glencoe, Ill: The Free Press, 1955. 285 p.
8. Денисов Н. Л. Влияние криминальной субкультуры на становление личности несовершеннолетнего преступника: Автореф. дис. канд. юрид. наук : 12.00.08. Москва: РГБ, 2003. 228 с. С.87-88.
9. Міжнародна поліцейська енциклопедія : у 10 т./відп. ред.:

- Ю. І. Римаренко, Я. Ю. Кондратьєв, В. Я. Тацій, Ю. С. Шемшученко. К. : Концерн «Видавничий дім «Ін Юре», 2003. Т. 1: Теоретико-методологічні та концептуальні засади поліцейського права та поліцейської деонтології. 2003. 1231 с.
10. Максимов С. В. Краткий криминологический словарь. Москва: Юрист, 1995. 543 с.
 11. Мацкевич И. М. Криминальная субкультура. *Российское право*. 2005. № 1. С. 25-29.
 12. Словник іншомовних слів/за ред. О. С. Мельничука. Київ: Наука, 1977. 775 с.
 13. Бенюмов В. М., Костенко О. Р., Флоренсова К. М. Вред алкоголя, никотина и наркотиков: Пособие для учителя. Киев: Радянська школа, 1989. 125 с.
 14. Українська криминологічна енциклопедія/ за заг. ред. В. В. Чернея, В. В. Сокурєнка ; упоряд. О. М. Джужа, О. М. Литвинов. Харків – Київ : Харк. нац. ун-т внутр. справ ; Нац. акад внутр. справ, Кримін. асоц. України, Золота миля. 2017. 804 с.